

Småbruket i samtidens backspegel

Bondens prekarisering i Sanna Samuelssons *Mjölkat* (2023)

Åsa Arping

Från 1800-talets mitt, via guldålderns 1930-tal och fram tills i dag har svensk arbetarskildring speglat samhällets snabba strukturomvandlingar. Den svenska arbetaridentiteten och arbetarlitteraturen uppstod i och ur lantarbetet. Men vad hände sedan, och vilken plats har lantarbetet i samtidslitteraturen och i arbetarlitteraturforskningen?

I den här artikeln närmar jag mig frågorna genom att diskutera skildringen av landsbygd och arbete i Sanna Samuelssons debutroman *Mjölkat* (2023). Som en röd tråd genom berättelsen löper samhällsförändringarna och minnet av en uppväxt i skärningspunkten mellan lantbrukets vardagssysslor och omvärldens oförståelse, speglad genom klasskamraterna från villakvarteren i staden: ”Vi var dinosaurier”, konstaterar jaget om familjens status under uppväxten. Jag vill dröja vid den cirkulära logik som bildar ett centralt nav i romanen, kopplad till lantbrukets årstidsbundna tillvaro och mjölkproduktionens dygnsrytm, för att se hur romanen turnerar och omförhandlar begrepp som tid, arbete, och tradition. Att rikta blicken mot Samuelssons verk innebär också en möjlighet att reflektera över alternativ till de industri-, omsorgs- och gigskildringar som senare decenniernas arbetarlitteratur och -forskning framför allt uppehållit sig vid. Avslutningsvis ska jag utifrån begreppen *prekariat* och *prekarisering* pröva romanens bilder av arbetet i småskaligt lantbruk som en erfarenhet präglad av osäkerhet och sårbarhet men

också just som ett oundvikligt arv, med starka rötter i svensk nationell historia. Följande passage ur romanen får fungera som upptakt:

Vi som var småbrukare, arrendatorer, torpare, statare, lantarbetare, pigor, drängar, pängor och drugor, kogubbar. Hur skulle vi kunnat hålla oss kvar. Vi ägde väl ingenting. Vi var lösa i jorden och ändå så djupt förankrade. Vad var det egentligen vi hade. Armarnas rörelser och de hopbitna käkarna. Handens kännedom, ta tag om spenen, kläm åt och dra neråt, upprepa med kinden mot kons länd, den mjuka och varma. Flätor och amuletter. Vi var mjölkätänder som vickade och lossade ur jorden alldeles för lätt.¹

Vilka är det *vi* som åberopas här? Av de kategorier som räknas upp att döma handlar det om människor som saknar egendom och makt, som antingen arbetar åt andra eller på olika sätt är avvikande. Jordbrukets traditionella tjänstefolk, pigor och drängar, inverteras i pängor och drugor, och med det senare etableras ett queert perspektiv (*druga* är ett populärt uttryck för dragqueen, vilket betecknar en man som klär sig i kvinnokläder för att underhålla). Denna brokiga skara beskrivs dessutom som hemmahörande i en dåtid; människorna finns inte längre kvar, de har inte lyckats etablera och rota sig, de har bara haft det egna kroppsarbetet som flyktigt kapital. Samlingen fångar en historisk parentes som inte tycks ha lämnat några varaktiga spår efter sig. I denna samtidsberättelse rymms alltså också minnet av ett förflutet, kopplat till specifika erfarenheter, kunskaper och attribut. Bilden av lossnande mjölkätänder väcker associationer till barndom; mjölk är kopplat till amning och diande, och tappade tänder förstärker det melankoliska intrycket av något tillfälligt, något övergående, som inte kunnat bestå. Tandömsning kan även symbolisera uppväxt eller förändring. Redan tidigt i romanen upprättas också ett motiviskt samband mellan människa och djur, och mellan olika tider och traditioner.

Mjölkat blev en uppmärksammad debut 2023 och recenserades brett. Romanen belönades med Borås Tidnings debutantpris, nominerades till Författarförbundets debutantpris Katapultpriset och tilldelades även Nordens första pris i queer-

¹ Sanna Samuelsson, *Mjölkat: Roman* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2023), 27.

litteratur, Prisma. Samuelssons verk har bland annat jämförts med Ivar Lo-Johanssons *God natt, jord*,² och kallats för ”vittneslitteratur om världen av i går”.³

En cirkulär logik

Protagonisten och jagberättaren Ellen har sitt livs första betalda semester och det har just tagit slut med flickvännen Diana. Från storstadens inglasade kontorsskrapa tar hon hissen ner, sätter sig, som på impuls, i den avställda bilen och kör ut på landet i julihettan. Hon återvänder till barndomens mjölkgård, nedlagd och med nya ägare, nu bortresta. Med nyckeln på det vanliga stället tar hon sig in i boningshuset och stannar i flera dagar. Slänger mobiltelefonen i sjön och återknyter till barndomsvännen Max, kvar i granngården. Nu är hagen tom, ladugården låst och griffeltavlorna bredvid kornas bås har blivit en chic inredningsdetalj i det ljusa, nyrenoverade köket. Staketet är vitmålad, ”som på en herrgård”. Ellen blickar tillbaka och rannsakar sitt liv med utgångspunkt i allt som förändrats respektive blivit sig likt, innan hon motvilligt, när de nya ägarna är på väg tillbaka, åter kör tillbaka mot staden.

I *Mjölkat* blandas nykter realism med melankoli och absurdism. Invävt i händelseplanet finns fakta om jordbruk, djurhållning och växtlighet, men även inslag av folketro. Gestaltningen bottnar i ett kreativt bildspråk, med mjölken som återkommande symbol. Det är också framför allt mjölken som bidrar till berättelsens starka kretsloppsmotiv. Här finns en återkommande cirkulär logik som anas redan i titeln: Mjölkat är ett substantiv som härbärgerar ett verb, en aktivitet, som i sin tur är både spatial och temporal. Mjölkningsen sker på en speciell plats, i ladugården, och traditionellt har den skett vid vissa tider, tidig morgon och tidig kväll. Mjölken är kvinnligt kodad och mjölkandet handlar om fysisk överlevnad, om diande. Men i den här berättelsen rymmer mjölken också en annan typ av överlevnad, i betydelsen försäljning och försörjning i det moderna, kapitalistiska samhället. Romanens upptakt lyder: ”Gården är ett slutet system. Den äter sig själv, slukar sina kvarvarande resurser.”⁴ Bilden av det

² Rasmus Landström, ”Recension: ’Mjölkat’ av Sanna Samuelsson”, *Göteborgs-Posten*, 2023-08-14, <https://www.gp.se/kultur/litteratur/litteraturrecension/recension-mjolkat-av-sanna-samuelsson.362dcfe2-eb6d-43b2-8adf-30d50f867674>.

³ Maria Schottenius, ”Sanna Samuelssons debutroman liknar inget annat”, *Dagens Nyheter*, 2023-08-14, <https://www.dn.se/kultur/sanna-samuelssons-debutroman-liknar-inget-annat/>

⁴ Samuelsson, *Mjölkat*, 5.

cirkulära svävar över berättelsen och får sin clou mot slutet, när jaget får syn på en ensam ko som ligger och suger på sitt eget juver: ”Hon behövde inte längre röra på sig, kunde bara ligga där, suga, smälta och producera mjölk för alltid. Hon hade knäckt koden. Hon var en evighetsåtta, slutna, systemet gjort perfekt.”⁵ Samtidigt finns något stillastående i bilden, något insulärt. En gård som slukar sina kvarvarande resurser ger inte avkastning, en ko som diar sig själv kommer inte heller att vara lönsam. I passagen etableras en bild av en näring, ett företagande och en livsstil utan framtid. Att kons egenförsörjning lyfts fram för sin perfektion kan också läsas som en ironi, ett slags lång näsa mot vinstmaximeringen. Den här affären går jämnt upp, varken mer eller mindre. För Ellens familj, den lilla människan som haft mjölken som levebröd, är detta förstås en tragedi. I likhet med tusentals andra tvingas föräldrarna sälja och ställa om. Traditionen bryts, och Ellen hamnar i likhet med tusentals andra i staden.

Den cirkulära kretsloppslogiken rymmer också en form av modernitetskritik som ställer land och stad mot varandra. Motsättningen handlar en hel del om uppfattningar av tid och tempo. I studien *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for Literary History* urskiljer Franco Moretti (2005) en förändring i den brittiska landsbygdsskildringen under 1800-talet, som speglar utvecklingen från en cirkulär till en linjär geografi.⁶ Den förra är landsbygdens, byns slutna logik. Den senare är den öppna, kosmopolitiska stadens, som en funktion av anpassningen till en modern kapitalistisk ekonomi. Inrymt här finns en sedermera återkommande konflikt mellan det urbana och lantliga med tillhörande uppfattningar om dåtid och samtid, stillastående och aktivitet, tillbakagång och framsteg.

Det fokus på utveckling, industriell expansion och innovation som blivit så formande inte minst för svensk identitet märks också i arbetarhistorien, arbetarlitteraturhistorien och i de normer som formulerats kring dem. Arbetarlitteraturen inleddes som en agrar angelägenhet med lantarbetaren som protagonist och hjälte. Spänningen och motsatsförhållandena mellan stad och land präglar som bekant flera av 1930-talets klassiska arbetarskildringar av författare som Ivar Lo-Johansson, Moa Martinsson, Jan Fridegård och Vilhelm Moberg. Som Anna Williams skriver i studien *Tillträde till den nya tiden: Fem berättelser om när*

⁵ Samuelsson, *Mjölkat*, 112.

⁶ Franco Moretti, *Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for Literary History* (London/New York: Verso, 2007 [2005]), 38–39.

Sverige blev modernt (2002) handlar det om en kluvenhet inför moderniseringen och industrialiseringen – som visserligen erbjöd frigörande möjligheter men som också kastade ”mörka skuggor över människor och miljö”.⁷ Flytten till staden beskrivs i många 30-talsverk som något av en exiltillvaro, en identitetsförlust.

De känslor av alienation och rotlöshet som Williams beskriver är starkt närvarande även i Samuelssons roman: ”Staden hulkade, redo att spotta ut mig, alltid redo att stöta bort mig”,⁸ heter det, apropå protagonisten Ellens nuvarande, urbana liv. Staden beskrivs kortfattat och distanserat. Jaget rusar ner från kontoret i en glashiss som visar citys ”fasader och kyrkblänk i solen”, ett skådespel som mest framstår som ett förföriskt bländsken: ”Staden var så vacker, blinkade mot mig med ledsna ögon”. Staden som förförare och förgörare är en välkänd litterär trop, och som vilsen stadsbo från landet har Ellen också många litterära syskon. Adrian och Marta i Ivar Los *Kungsgatan*, Knut Toring i Mobergs svit, jaget i Hamsuns *Svält* eller Elise i Isabell Ståhls *Just nu är jag här*, för att bara nämna några exempel från 1890-talet och fram till nutid. Samtliga präglas av en längtan till praktiskt arbete och en dragning åt det konstnärliga. För Adrian och Marta krossas drömmarna av de grymma villkoren i staden, Knut Toring flyttar tillbaka till ett arrendetorp i hembygden, medan jaget i *Svält* går ut på sjön och även Elise i *Just nu är jag här* byter miljö, lämnar innerstadens prestations- och prestigedrivna medelklassnorm och engagerar sig i läxhjälp och volontärarbete.

Om Ellens nuvarande arbete i staden får läsaren av *Mjölkat* inte veta mer än att det pågår på kontor. Även hon tycks sakna tydligheten i det konkreta, den tydlighet som fanns på gården hemma. Maskinerna, rutinerna. Kanske till och med smärtan: ”Kroppen och allt det där, fysiken som värker och gnisslar. [---] Värkande händer, mjölkningen ger tennisarmbåge, ryggvärk.”⁹ Ellen är, som så ofta i nutida skildringar med klassematik, en andragenerationsfigur. Det lantbruksarbete som beskrivs ur hennes perspektiv har framför allt tillhört och utförts av föräldrarna, även om gården också är en familjeangelägenhet, där vissa sysslor är generationsöverskridande och barn ofta hjälper till efter intresse och förmåga. Skildringen präglas av sårbarhet, ekonomisk men också rent fysisk. Moderns händer med självsprickor och förhårdnader. Faderns dåliga hjärta:

⁷ Anna Williams, *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2002), 13.

⁸ Samuelsson, *Mjölkat*, 9.

⁹ Samuelsson, *Mjölkat*, 97.

Pappas kropp var en förutsättning för vår överlevnad, alla vindlande vener och artärer. Hur skulle de kunna hålla ihop en hel familj med sina tunna rep, de var för opålitliga. Pappas armar skulle bära allt, alla maskiner, barn, kalvar. Det kunde de inte. Det var uppenbart att det var för tungt.¹⁰

Föräldrarnas slit beskrivs med barnets blick: ”Pappa plöjer i skymningen, böjd bakåt med huvudet i en onaturlig vinkel. Pappa röd i ögonen, pappa somnar framför tv:n, pappa går upp klockan fem.”¹¹ Småbruket och den ständiga kampen för att uppnå lönsamhet tår. Fadern beskrivs närmast som en maskin som slits ut och till sist slutar att fungera. Arbetet på gården, momenten kring jordbruk, djurskötsel och mjölkning, bygger på rutiner som inte längre passar in, rutiner som också förutsätter ett föråldrat, cirkulärt sätt att se på tid:

Arbetet är en tideräkning i sig, det som händer varje dag och bara fortsätter hända. Tiden uppstod samtidigt som kapitalismen. Det var då som tågen började gå i tid och människor började bli sena. / Men på gården var det mjölkat som mätte tiden, kornas biologiska behov [...].¹²

Göromålen förknippade med mjölkningen är den styrande principen på gården, samtidigt som kornas kontinuerliga mjölkproduktion, deras ”biologiska behov”, är skapad av människan och integrerade i en kapitalistisk logik. När jagberättaren reflekterar över kornas situation blir dessa närmast att jämföra med ett slags förslavade arbetare. Hon frågar sig varför de inte bara går sin väg: ”Nej, korna stod i ladugården och skämdes frivilligt. De var ju också kvinnor.”¹³ Här snuddar berättelsen både vid ett djurrätts- och genusperspektiv, även om romanens återkommande mjölkmotiv snarast bidrar till en sammansmältning eller åtminstone sammanblandning av djur och människa, ibland även växter, djur och människor. Även arbetsmyror betar sig, framhåller berättaren, som bönder. De mjölkar sina ”kor”, bladlösen, och bär dem in och ut ur stacken. Jagberättaren framställer sig själv som en kalv, nyss skild från spenen, och med en kos tarmflora. Hon ingår i det ”vi” som nämndes inledningsvis – den grupp som likt tappade mjölkänder lossat ur jorden. Men hon har också traditionen i sig. Hon kan blommornas namn och jordbrukets årtidsbundna rutiner och

¹⁰ Samuelsson, *Mjölkat*, 97.

¹¹ Samuelsson, *Mjölkat*, 94.

¹² Samuelsson, *Mjölkat*, 97–98.

¹³ Samuelsson, *Mjölkat*, 111.

dithörande maskinpark. Ellen är en ung vuxen, men kan också läsas som en representant för den första generationen post-lantbrukare, och för en nation på väg att lämna en tidigare central födkrok och livstil.

Den hotade gården

Lantbrukets plats i Ellens medvetande lyfts fram som ett internaliserat arv, lika starkt som arbetet eller den obligatoriska heterosexualiteten. När hon återvänder till gården är det också tydligt att hon *regredierar*, går i barndom. Hon väljer att sova i en barnsäng där lakanen har motiv från Disneyfilmen *Frost* och lånar ett glittrigt läppglans ur badrumsskåpet. Hon prövar också tanken att bli grannen och barndomsvännen Max flickvän. Att träda tillbaka till rötterna läggs fram som en möjlig, enkel lösning. Mjölken blir symbolen för detta starka arv, som tycks sitta i generna men som Ellen samtidigt försöker och måste bryta sig loss ifrån. Steget är inte långt till att tolka berättelsen om den vita mjölken som det nostalgiska minnet av en okomplicerad tid, präglad av enhetskultur. En epok som snart är till ända, men också en förändring som kräver avvänjning.

När Ellen gick på gymnasiet såldes mjölkgården och lösöret gick på auktion. Gården var för liten för att bära sig. Att återvända och ta platsen i besittning fungerar som ett försök att bearbeta och acceptera. Minnas. Här skriver Samuelsson in sig i ett litterärt motiv som var vanligt runt förra sekelskiftet och som tidigare beskrivits av bland andra Andreas Hedberg, nämligen uppbrottet från den hotade gården.¹⁴ I *Mjölkat* är gården enligt berättelsens nutidsplan avyttrad och femton år har passerat. Kvar hos Ellen finns en återkommande känsla av dubbel hemlöshet, där inte bara staden utan även landsbygden i hennes ögon blir inautentisk. När jaget återberättar hur hon åkt förbi barndomsgården med den tidigare flickvännen, påpekar hon att denna fascinerats av vad hon uppfattar som en Bullerbyidyll, samtidigt som hon själv snarare bara tyckt sig se en kuliss. Den här typen av motstridiga upplevelser gestaltas även i de berättelser om ett Sverige i förvandling under förra seklet som Williams undersöker i *Tillträde till den nya tiden*. Inte minst i form av motbilder till den falska landsbygdsidyll som nationalromantiken hade formulerat. Williams dröjer bland annat vid de återkommande, lantliga

¹⁴ Andreas Hedberg, "Lyckan heter hem. Den hotade gården som motiv i svenska romaner 1899–1915", i Gunnel Furuland et al red. *Spänning och nyfikenhet. Festskrift till Johan Svedjedal* (Möklinta: Gidlunds förlag, 2016), 56–67.

Hötorgstavlorna i Ivar Los *Kungsgatan* och konstaterar att "[l]andet har blivit bild och föreställning".¹⁵ Ellens återbesök på gården drivs av ett sökande efter hemmahörighet, men det hon upplever är snarare förlust och alienering. Ingen verksamhet pågår längre. Mjökstallarna är tomma, skogen planterad och vildsvinen har tagit över landskapet. "Allt var deras. Men så var också hela landet en jaktpark för adeln. Det var aldrig mer än så. Jorden och dess fördelning är en överspelad fråga. Det har redan hänt, det är förlorat."¹⁶ I passager som denna finns tydliga spår av klassanalys, om än snarast i opposition mot jordbrukets brutala industrialisering, och till försvar för den småskalighet som rationaliseringarna omöjliggjort: "Bara de med kapital kan ackumulera mer kapital."¹⁷

Arbetare och bönder

I fonden av Samuelssons berättelse märks också den svenska bondens och lantbrukets fluktuerande status i relation till det framväxande välfärdssamhället. Den seglivade antagonistiska relationen mellan bönder och arbetare kunde i och för sig vara ett rimligt skäl att utesluta en berättelse som *Mjölkat* ur en diskussion som handlar specifikt om det som brukar betecknas som arbetarlitteratur. Men så finns den grundläggande, historiska kopplingen till det lantarbete som präglar 1930-talstraditionen och statarlitteraturen, där lantarbetaren lanserades som tidens nya, moderna hjälte. Detta i kontrast till 1800-talets nationalromantiska våg, som i sin tur hade omformulerat bilden framför allt av bonden. Från stridbar och upprorisk till förnöjsam, rakryggad och idog, vilket motsvarade det stabila ideal som behövdes i en tid präglad av industrialisering, urbanisering och därav orsakad social turbulens.¹⁸

Arbetarrörelsens skeptiska hållning gentemot självägande bönder grundlades vid 1900-talets början, med en rad lantarbetarstrejker och lönekonflikter.¹⁹ Vid första världskrigets ransoneringsförordningar och under depressionsåren tvingades många arbetare till underbetalt slit under sådd och skörd, vilket ökade aversionen

¹⁵ Williams, *Tillträde till den nya tiden*, 35.

¹⁶ Samuelsson, *Mjölkat*, 137.

¹⁷ Samuelsson, *Mjölkat*, 32.

¹⁸ Williams, *Tillträde till den nya tiden*, 34. Se även Lars Furuland, *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt. Från Oxenstierna och Almqvist till de första arbetardiktarna* [diss.], (Stockholm: Tiden, 1962), 57.

¹⁹ Furuland, *Statarna i litteraturen*, 272–273.

ytterligare.²⁰ När ransonering åter blev aktuellt under andra världskriget nyanserades den allmänna bilden och bönderna lyftes snarare fram som garantier för nationell trygghet. Sedan följde under 1960-talets effektivisering, centralisering och antiregionalism, då traditionellt lantbruk stämplades som bakåtsträvande, medan fabriksarbetet i städerna förknippades med framsteg och politisk radikalitet. 1970-talet innebar både avfolkning och grön våg. Ökad stordrift och viss småskalighet har sedan dess pågått sida vid sida, på senare år med tillägg av en ekologisk kommersialisering.

Spåren av lantbrukets radikala omvandling och statusförändringar är starkt närvarande i *Mjölkat*, som alltså är djupt rotad i småbrukets specifika problematik. I vissa landsändar, inte minst i södra Sverige, har bönder förknippats med stora ägor, rika jordar och välstånd. I andra trakter har lantbrukare fört en ojämn kamp mot magra, steniga marker, missväxt och svält. Att stora delar av den svenska landsbygden inte kunde föda en växande befolkning bidrog som bekant till att en femtedel av landets invånare emigrerade decennierna runt det förra sekelskiftet, de flesta till USA. Av dem som blev kvar övergick allt fler från torpartillvaro till statarkontrakt och så småningom industri.

Den historiska kopplingen mellan jordbruken och fabriker är således mycket stark. Ändå rymmer de västerländska samhällenas radikala omvandling mot urbanisering och industrialisering, som tidigare berörts, en tydlig polarisering. Landsbygden har omväxlande exotiserats och infantiliserats, vilket i sin tur bidragit till att närmast osynliggöra lantarbetet just som ett *arbete*. På ett plan handlar det om att familj jordbruken kopplas samman med hemarbete. Jämfört med den dikotomi mellan hem och fabrik som den industriella normen skapat är gränserna mellan arbetsplatsen på gården och den egna bostaden betydligt mer oklar. När jagberättaren Ellen i *Mjölkat* tänker tillbaka på skolgången och hennes ansträngningar för att smälta in bland barnen från villakvarteren ser hon gården utifrån, som något suspekt. ”Att man ens visste vad ens föräldrar gjorde på jobbet. Att man i någon mån deltog i arbetet, skrapade koskit, plockade potatis, visste namnet på korna.”²¹

²⁰ Anders Salomonsson, ”Jordbrukare i industrisamhället”, *Populär historia*, 2002–03–13. <https://populärhistoria.se/vardagsliv/arbetsliv/jordbrukare-i-industrisamhallet>.

²¹ Samuelsson, *Mjölkat*, 39–40.

Under Ellens uppväxt var föräldrarna mjölkbönder och därmed egenföretagare, vilket åtminstone enligt marxistiskt tänkande placerar dem i en egendoms- och härskarposition. Även om Marx fördjupade sig grundligt i jordbrukets omvandling i det kapitalistiska samhället, var han ganska fåordig om hur lantbrukare bör definieras i klasstermer.²² De jordägande bönderna betraktade han snarast som en småborgerlig övergångsklass, politiskt konservativ, till och med reaktionär, i sin strävan att bevaka och utöka egendom, och utan klassmedvetande (en klass i sig, men inte en klass för sig).²³ Som utsatta för kapitalistiskt tryck riskerade de dock att ”falla ner” i proletariet och kunde därför utgöra en viktig allianspartner för de industriarbetare som skulle driva revolutionen. Andra ekonomiska debattörer har argumenterat för att just jordbruk skiljer sig från övrig industriell produktion, vilket också påverkar dess roll i en kapitalistisk logik. Den brittiske agrarekonomen C.S. Orwin lyfte i sin studie *The Future of Farming* (1930) fram en rad specifika förutsättningar som gör att jordbruk inte på samma sätt som andra industriföretag kan effektivisera eller anpassa sig till efterfrågan. Beroendet av årstider och väder, svårigheten att snabbt ställa om till annan produktion, snabba på den eller tillfälligt pausa tillverkningen är några av dem. Dessutom kan inte bönder sätta priset på sina varor eller organisera sig på samma sätt som arbetare.²⁴ Ellens familj i *Mjölkat* ägde tidigare en gård, men jordbruksmarken arrenderades ut till ett angränsande lantbruk, eftersom den var för liten för att bära sig. Romanen berör visserligen inte föräldrarnas fortsatta försörjning, men det troligaste scenariot skulle i ett nutida sammanhang vara att de efter försäljningen av gården flyttade till staden för att verka inom något arbetar- eller lägre tjänstemannayrke. Berättelsen uppehåller sig i stället vid den utsatthet som präglade familjen under Ellens uppväxt. Avslutningsvis vill jag därför pröva vad det kan tillföra analysen att betrakta deras situation som del i en pågående prekarisering av det svenska lantbruket.

En process av marginalisering

Lantarbetets plats i den moderna klassanalysen är knappast enkel. Även om *Mjölkat* handlar en hel del om arbete kan den varken sägas vara skriven om, för eller av

²² Claudio J. Katz, ”Marx on the Peasantry: Class in Itself or Class in Struggle?”, *The Review of Politics*, vol. 54 (1992:1), 50–71. doi:10.1017/S0034670500017186

²³ Se exempelvis Karl Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, (Göteborg: Proletärkultur, 1981 [1852]), 140–145.

²⁴ C.S. Orwin, *The Future of Farming* (Oxford: Clarendon Press, 1930), 13–19.

arbetare, för att anknyta till Lars Furulands klassiska om än omdiskuterade definition av arbetarlitteratur.²⁵ Och även om romanens berättarjag då och då ger prov på klassmedvetenhet förblir hennes och föräldrarnas klasstillhörighet svårfångad. Här kan prekariatsbegreppets bredare fokus på social utsatthet och sårbarhet öppna nya tolkningsvägar. Det småskaliga jordbruket i *Mjölkat* – föräldrarnas slit och deras fruktlösa försök att uppnå lönsamhet – framträder som ett historiskt och samtidshistoriskt prekariat – en omöjlig ekvation i tillväxtsamhället. Ekonomen och utvecklingsforskaren Guy Standing, som lanserade ett sedermera flitigt anlitat men också omtvistat prekariatsbegrepp 2011, lyfter fram prekariatet som en ny framväxande samhällsklass.²⁶ Standing skriver inte specifikt om lantbruk, men nämner säsong- och migrantarbetare som del i den växande grupp som sammantaget bildar nutidens prekariat. Begreppet rymmer en politisk sprängkraft och agens i hur det formulerar en möjlighet för individer att *samlas*, något som kan rymma både ett löfte och ett hot. Det inbördes heterogena prekariatets krav på förbättringar kan i bästa fall leda till solidaritet med den globalt växande skara människor som inte tillerkänns fullvärdigt socialt och politiskt medborgarskap genom att de nekas tillträde till arbetsmarknad, välfärdsinstitutioner och påverkansmöjligheter. Men utanförskapet kan också resultera i en frustration som riskerar att fångas upp av populistiska missnöjesrörelser. Standing vill med sin variant av prekariatsbegreppet ytterst bidra till social förändring.

En litteraturvetenskaplig analys av samtidslitteratur med klassematik behöver en dynamisk förståelse av sociala skeenden som pågående, och i ständig rörelse. Här kan *prekarisering* (precarity) i betydelsen *en process av marginalisering* eventuellt fungera klagörande.²⁷ Som antropologen Maribel Casas-Cortés påpekat fungerar prekarisering som något av en begreppsmässig verktygslåda.²⁸ Snarare än en uttömmande och exakt beskrivning av rådande samhällsvillkor erbjuder den en utgångspunkt för vidare diskussion som kan leda både till kunskapsutveckling och politisk handling. Det begreppet därmed eventuellt saknar i precision, vinner det

²⁵ Lars Furuland, "Arbetets ansikten i arbetarlitteraturen", *Arbetarhistoria*, vol. 1–2 (1984: 29–30), 14. Se även Furuland, *Statarna i litteraturen*, 14.

²⁶ Guy Standing, *The Precariat. The New Dangerous Class* (London: Bloomsbury Academic, 2011).

²⁷ Dan Hirslund, "Prekarisering i et nationalt og globalt perspektiv. Mellem usikkerhed, udsathed og udstødelse", i Daniel Hirslund et al red. *Prekarisering uden grænser* (Roskilde: University Press, 2019), 11–35. Se även Standing, *The Precariat*, 16.

²⁸ Maribel Casas-Cortés, "A Genealogy of Precarity: A Toolbox for Rearticulating Fragmented Social Realities in and out of the Workplace", *Rethinking Marxism*, vol. 26 (2014:2), 221. doi: <https://doi.org/10.1080/08935696.2014.888849>

enligt Casas-Cortés i användbarhet och förmåga att fånga upp och beskriva just social förändring.

Prekarisering handlar om hur olika grupper stegvis förlorar förankring eller nekas inkludering i samhälls- och välfärdsdiskursen. Ur ett sådant perspektiv blir, för att återvända till *Mjölkat*, den småskaliga svenska mjölkbonden särskilt utsatt. Romanen aktualiserar en rad exempel på sårbarheter, som alltför låga ersättningsnivåer per liter mjölk, uteblivna banklån eller nekad kompensation från försäkringsbolag samt psykisk och fysisk ohälsa. Att misslyckas med sitt livsverk innebär stress och oro. För dem som inte förmår upprätthålla lönsamhet i takt med ökade rationaliseringar och storskalighet, uppfylls varken bondeidealets betoning på oberoende eller marknadens krav på konkurrenskraft. Tvärtom riskerar dessa lantbrukare att förlora såväl försörjning som identitet.

Samuelssons berättelse visar hur det småskaliga lantbruket saknar sakpolitiska kanaler och vägar bortom de som nutidens kommersiella krafter stakat ut – antingen industriell stordrift och massproduktion med snäva vinstramar eller Bullerbydidyll med närproducerade ekoprodukter för köpstark och miljömedveten övre medelklass.

Ingen av dessa vägar erbjuder, enligt den världsbild som framträder i romanen, en hållbar lösning på lantbrukets och samhällets, i förlängningen även planetens, utmaningar. Inte heller bidrar de till förståelse eller bearbetning av den omvälvande livsförändring som under det senaste halvsekleet drabbat i storleksordningen 100 000 hushåll när jordbruksföretag har lagts ner.²⁹ I den meningen fungerar *Mjölkat* både som samtidsanalys och som en kritisk påminnelse om en tid, en tradition och ett tidigare sätt att leva som är på väg att försvinna, och vad det betytt för de direkt berörda och i förlängningen för en hel befolkning: ”Vi var mjölkttänder som vickade och lossade ur jorden alldeles för lätt.”

²⁹ Enligt Jordbruksverket fanns år 1970 drygt 155 000 jordbruksföretag i Sverige. År 2024 var siffran drygt 55 000. Se Jordbruksverket, Jordbruksverkets statistikdatabas: ”Jordbruksföretag och areal efter storleksgrupp. År 1927–2004”.

https://statistik.sjv.se/PXWeb/pxweb/sv/Jordbruksverkets%20statistikdatabas/Jordbruksverkets%20statistikdatabas_Aldre%20statistik_Langa%20tidsserier/HISTA05.px/table/tableViewLayout1/?loadedQueryId=ce4dd702-1631-4192-974f-32b1017e115e&timeType=from&timeValue=0 hämtad 2026-01-09.